

Brænde-Aa.

Et fynsk Vandløb og dets Omgivelser.

Af

Lærer Johs. A. Nielsen.

(Sluttet).

III. Afsnit ($13\frac{1}{2}$ —26 km).

Paa denne Strækning, fra Aarup til Brænde Mølle, er Aadalen meget smal; mange Steder er den kun 50 m bred, ja, enkelte Steder endog smallere, og ingen Steder overstiger Bredden 150 m. Der er en Mængde smukke, ejendommelige og efter vore Forhold ligefrem stor-slaaede Partier, idet Omgivelserne de allerfleste Steder er dobbelt saa højt hævede over Havet som Aaen. Dalen kommer derved til at fremtræde som en dyb Spalte tværs gennem dette Bakkelandskab.

Angaaende denne Spaltes Tilblivelse har jeg tænkt mig følgende Mulighed:

Under Isens sidste Fremstød har Isranden, som allerede nævnt, en Tid staaet ved Aarup, og dens Smeltevand har dannet „Søen“ mellem Tommerup og Aarup. Under Isen har der i en af de saakaldte Tunneldale løbet en Smeltevandsflod. Den har haft sin Udmunding ved Aarup, og foran Bræporten har den derfor aflejret det tungeste af sit Materiale, Grus og Sand. At dette har været Tilfældet, derpaa tyder den mod Øst skraanende Sandflade, som jeg iagttog i Aaens Bredder et Par km Øst for Aarup, idet den Gruskegle, som er aflejret ved Aarup, selvfølgelig maa have sit Toppunkt ved Tunneldalens Udmunding og derfor skraane mod Øst ud mod „Søens“ Midte.

I Tunneldalen har Vandet maattet løbe opad Bakke, endda til en Højde af 40 m. Et saadant Forhold skal man imidlertid kunne iagttage den Dag i Dag ved Malaspinagletscheren paa Alaskas Sydkyst, hvor en af Smeltevandsfloderne strømmer frem foran Gletscherranden i en skraat opadgaende Retning med en saa stærk Fart, at Vandet hæves 4—5 Meter op i Luften. Et saadant Fænomen kan kun forkla-

res ved, at Smeltevandet under Isen har været udsat for dennes Tryk, der paa Grund af Indlandsisens store Højde har været saa stærkt, at det kunde tvinge Vandet opad.

Den „isdæmmede Sø“ har ved Tommerup Stationsby haft Afløb til Odense Aa. Sandsynligvis har der været to Afløb. Det ene har løbet i nordøstlig Retning forbi Broholm, derefter Øst paa forbi Stærmose og — efter en Bue mod Nord forbi Vosemose Gaard — mod Syd, hvor det har forenet sig med det andet Afløb. Fra Stærmose til Vosemose har dette Afløb dannet en smuk Dal med høje Skrænter. Denne Dal maa være udgravet af et langt større Vandløb end den lille Bæk, der endnu løber gennem en Del af den og senere under Navnet Borreby Møllebæk udmunder i Holmehavebæk. Det andet Afløb har, ogsaa fra den østlige Del af „Søen“, banet sig Vej mod Syd forbi Strudsbjærg, derefter lidt Øst paa til Ravedam, saa atter mod Syd til Tommerup Mose, hvor det gennem den nuværende Holmehavebæk er ledet til Odense Aa.

For at „Søen“ kan have haft disse Afløb, har dens Vandoverflade maattet være mindst ca. 63 m over Havet, idet Tærskelens Højde i begge Afløb er 62 m o. H. De to Afløb har paa deres Vej dannet flere Smaasøer i det bakkede Terræn, navnlig omkring Broholm og Strudsbjærg; begge Steder ses endnu „Kystlinierne“ omkring de Lavninger, hvori disse „Søer“ har været. Midt i den lavvandede Sø omkring Strudsbjærg har denne Bakke hævet sig som en Ø, og dens Sider viser da ogsaa de typiske Skraaninger som Tegn paa Vandets Erosion ved Foden. Mod Øst har denne mindre Sø bredt sig baade mod Nord og Syd i en langagtig Lavning, i hvis Bund Mosen ved Ravedam nu ligger. Denne Lavning er knap 1½ Kilometer lang, og dens Bund er gennemsnitlig et Par Hundrede Meter bred. De omgivende Skrænter er ikke saa høje, men ligner ellers Skrænterne omkring Brænde-Aadalen mellem Tommerup og Aarup (Fig. 5). Syd paa har Afløbet paa et Stykke mellem nogle mindre Bakker gravet en prægtig V-formet Kløft, som er ca. 30 m bred foroven, medens Bunden er 5—10 m bred og tør den længste Tid af Aaret. Kløftens Dybde er omkring 15 Meter. En Kilometer Nord for Gl. Tommerup breder Dalen sig ud og faar Trugform. Paa Fig. 1 er disse Afløb fra den „isdæmmede Sø“ vist.

Efter Israndens Tilbagerykning fra Aarup har „Søen“ endnu nogen Tid haft sine to Afløb mod Øst; men derefter er den blevet „erobret“ af et Vandløb, der gennem Tunneldalen efter hvert Tøbrud og større Regnskyl har faaet sin Kilde lagt nærmere og nærmere til „Søen“. Efter denne „Erobring“ er det nye Afløb paa Grund af det store Fald hurtigt blevet gravet dybere og dybere ned i Grunden, og „Søen“ er blevet aftappet. Tørvedannelsen har fortsat sig længe efter „Søen“s

Aftapning, fordi Afløbsforholdene fra den flade, sumpede Slette har været daarlige, og Betingelserne for Dannelse af Højmose derfor gode.

Aftapning af en Sø sker ved, at dens Afløb graver sig dybere og dybere og derfor stadig er i Stand til at føre rigeligere Vand bort fra Søen, end der tilføres. Kan denne Proces fortsættes saa længe, at Afløbets Bund til sidst ligger i samme Plan som Søens Bund, tørlægges Søen. Paa den Maade er mange tidligere Søer i Danmark forsvundet.

En Sø kan ogsaa forsvinde ved Tilgroning, d. v. s. den omdannes til Mose. Denne Skæbne har ligeledes ramt mange tidligere Søer her i Landet, hvad de mange Moser er Vidnesbyrd om.

En Sø kan fyldes, idet det Materiale, som af Tilløbene føres ud i Søen, her finder rolige Afsætningsforhold og aflejrer sig, indtil Søen er fyldt. En saadan Proces foregaar mange Steder, f. Eks. i Bodensø.

En Sø kan ogsaa forsvinde ved Fordampning; men denne Mulighed regner man ikke med under vore Breddegrader.

Endelig kan en Sø forsvinde ved Menneskers Indgriben, eller den kan formindskes stærkt.

For „Tommerup-Aarup-Søens“ Vedkommende kan man se fuldstændig bort fra de to sidste Aarsager, hvorimod de tre første hver for sig har været medvirkende til, at „Søen“ er forsvundet. Saa længe Isranden stod ved Aarup, har Smeltevandet, der strømmede til „Søen“ gennem Tunneldalen og fra andre Steder af Isen, gjort et kraftigt Forsøg paa at udfylde „Søen“ med dets medbragte Materiale, af hvilket Sand og Grus paa Grund af dets større Tyngde har aflejret sig først, altsaa i den vestlige Del af „Søen“, medens Leret har aflejret sig paa roligere Vand i den østlige Del, hvor det nu graves frem til Teglværksbrug baade i Bred og Skalbærg. (Ved Tommerup Teglværk, hvor Leret ligger paa Toppen af en Bakke, er det helt andre Forhold, som gør sig gældende). Efter at Aftapningen gennem den tidligere Tunneldal var begyndt, og Vandstanden derved sænket betydeligt, er Tilgroningen begyndt, og over de aflejrede Masser dannedes da et Lag Tørv paa 1—3 Meters Tykkelse, hvorover der nu kun ligger et tyndt Lag Muld.

Aadalen fra lidt Vest for Aarup til Brænde Mølle er paa hele sin Strækning V-formet, dog med begyndende Trugform, idet Dalbundens Bredde, som allerede nævnt, er fra 50—150 m, medens Aaen selv kun optager en Bredde af 6—8 m. Lige ved Aarup er Dalen endnu ret bred og tager sig ud som vist paa Fig. 12; men lidt vestligere snævres Dalen hurtigt ind, og næsten overalt har Skrænterne paa Siderne den karakteristiske skraa Hældning (se Fig. 16), enkelte Steder er de endog helt lodrette. Ved Kerte Bro bugter Aaen sig stærkt mellem

Bakkerne, og Erosionen er saa kraftig, at de Træer, som er plantet langs med Aaen, i Bugternes konkave Sider staar indtil 1 m ude i Aaen, flere var endog væltede og laa tværs over Aaen, medens Træerne paa den konvekse Side staar et Par Meter inde paa Land fra Aaens Bred. Vandløbs Sideerosion virker nemlig i Bugterne kun paa den konkave Side, medens Aflejring finder Sted paa den konvekse. Fig. 13 viser dette. Skrænten paa den konkave Side er lodret og nøgen, da

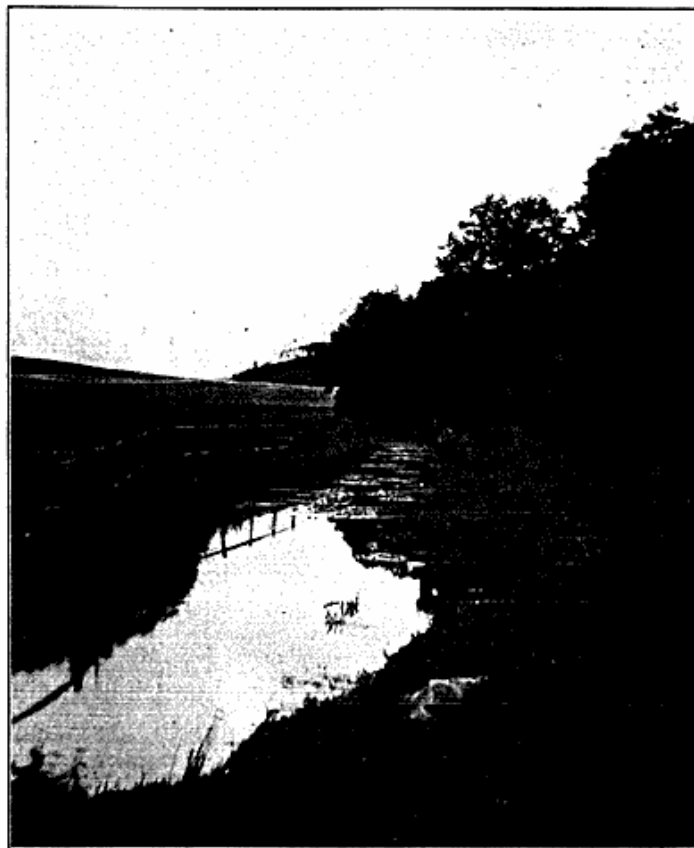

Fig. 12. Brænde-Aa ved Aarup. Aaens Løb er her endnu roligt og stærkt tilgroet.

Strømmen stadig gnaver væk af den. Den konvekse Side er dannet af Aaens Aflejringer og er derfor lav og tilgroet.

Lige Øst for Aabro modtager Aaen et Tilløb i højre Bred. Dette Tilløb er interessant, fordi det paa sit korte Løb, kun 3 km, har et Fald paa 18 m, og deraf falder det endda paa den sidste halve km før dets Udløb i Brænde-Aa ikke mindre end 8 m. Et saadant Fald giver et ualmindeligt rivende Løb, og da Bækken er ret vandrig og paa den sidste Strækning $1\frac{1}{2}$ m bred, kunde jeg høre dens Rislen et godt Stykke, før jeg saa den. Den har gravet sig en dyb Dal mellem Bakkerne, der paa begge Sider staar med temmelig stejle Skrænter paa

indtil 25 Meters Højde over Dalens Bund. Dalbunden er ikke over 30 m bred, og den er oversaaet med store Sten; et enkelt Sted er der paa en ganske lille Plet ca. et Par Hundrede. Denne Stenstrønings Tilblivelse maa sikkert skyldes Bækkens Erosion. Opad Skrænterne, der nu er beplantet med Skov for at hæmme Erosionen, ligger flere store Sten. Efterhaanden som Erosionen skrider frem, vil disse Sten synke længere og længere ned, idet deres Vej nedad kommer til at

Fig. 13. En af Brænde-Aaens Slyngninger.

danne en skraa Linie omtrent som vist paa Fig. 14. Paa denne Maade vil alle de Sten, der saa at sige kan indfanges af Bækkens Erosion, til sidst samles i Dalbunden. Den lille Stenstrønings Oprindelse bliver altsaa af en noget andet Natur end de Stenstrøninger, som ellers findes rundt om i Landet; men Resultatet bliver for saa vidt det samme, kun at i en Dal som den omtalte har Stenstrøningen Udsigt til at vokse, saa længe Bækkens Erosion vedvarer.

Interessant var det at se, at Bækken, der paa sin Vej danner det ene lille Fald efter det andet, i et Sving pludselig havde brudt sig et nyt Løb ud til venstre (se Fig. 15), som man havde forsøgt at hindre den i ved at dæmme op for det nye Løb; men hvor den desuagtet var stærkt paa Vej til paany at bryde igennem, idet den allerede havde skyllet en Del af Dæmningen bort.

Midt imellem Aabro og Kerte Bro modtager Brænde-Aa et Tilløb

i venstre Bred. Det er kun kort, ca. 50 Meter; men det er temmelig „ondskabsfuldt“. Det fremspringer som en Kilde paa en stejl Skraaning, der skyldes Aaens Erosion. Lidt af denne Skraaning ses paa Billedet Fig. 16, og nederst til venstre ses et lille Indsnit i Skraaningen, det er der, Kilden fremspringer. Paa Grund af det voldsomme Fald

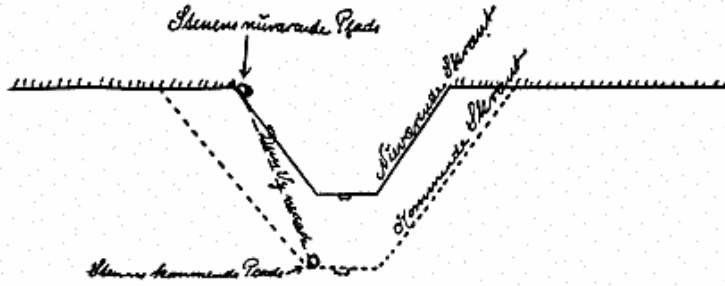

Fig. 14.

skyller denne Kilde Masser af Materiale ud i Aaen, som derved næsten bliver spærret, skønt den paa dette Sted dog er ca. 6 Meter bred. Strømmen havde paa det Tidspunkt, jeg besøgte Stedet, kun en Rende paa $1\frac{1}{2}$ Meter ved højre Bred, hvorigennem den kunde passere. Paa Billedet, Fig. 17, ses den Gruskegle, som er dannet af det af Kilden udskyllede Materiale. Foran paa Gruskeglen, lige under Vandskorpen, ses et Eksempel paa de tidligere omtalte Riller, som ogsaa her fremtraadte smukt.

Lidt Vest for dette Sted saa jeg et Eksempel paa den første Begyndelse til de Bugtninger, som er typiske for ethvert Vandløb. Paa et Stykke var Aaens Løb forholdsvis lige; men som det ses af Billedet, Fig. 18, har Strømmen skiftevis aflejret en Banke af sit tungeste Materiale, Smaasten og Grus, ved venstre og højre Bred.

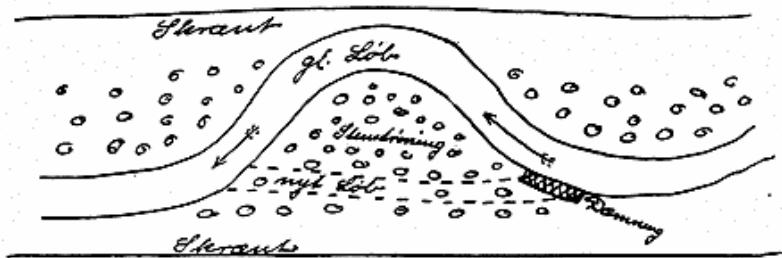

Fig. 15.

Lad os antage, at Strømmen af en eller anden Grund har aflejret en Banke ved Aaens venstre Bred, derved indsnævres Aaløbet paa dette Sted, og Strømmen tvinges mod højre Bred, hvor en kraftigere Erosion begynder. Herfra vil den bøjes over mod venstre Bred og „æde“ løs af denne, hvorimod der lige overfor paa højre Bred bliver

et naturligt Aflejringssted for medbragt Materiale, og en ny Banke dannes, og nu gentager det samme sig Gang paa Gang, blot fordi Strømmen ved den første Aflejringsbanke blev sat i en bugtende Bevægelse.

Lige Vest for Kerte Bro var der bygget en mindre Sluse, et „Dæmmeværk“, som Beboerne kaldte den, da Meningen med den var at dæmme op for Vandet og derved faa Engene langs Aaen overrislede; men denne Hindring for Aaen havde bevirket, at Vandet havde gra-

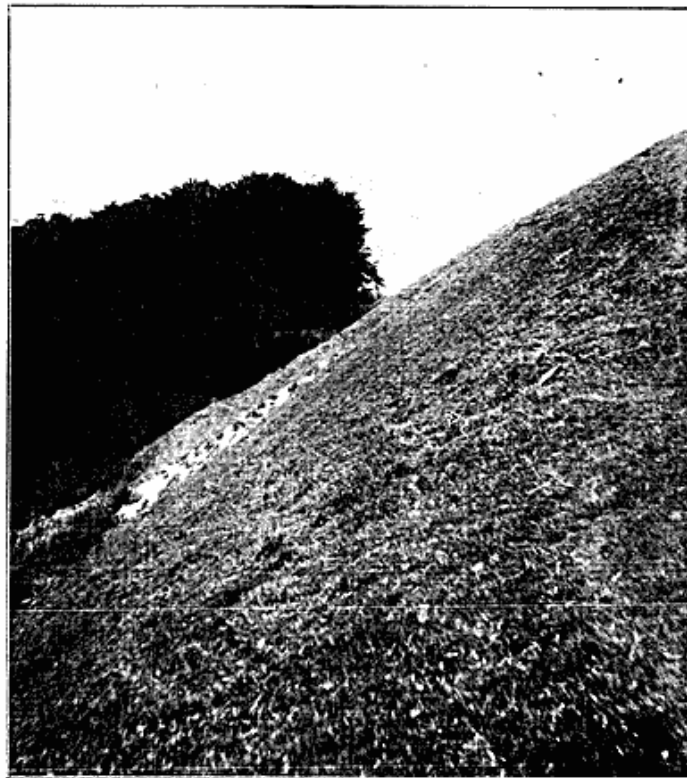

Fig. 16. En Skrænt ved Brænde-Aa.

vet sig et nyt Løb til højre uden om Slusen, saa denne kom til at staa som en ret meningsløs Foranstaltning mellem den lille \emptyset , som var blevet dannet, og venstre Bred. Da jeg senere atter besøgte Stedet, var Slusen da ogsaa til Dels fjernet, og det nye Løb var fyldt til.

Et Stykke længere mod Vest havde Aaen atter brudt sig et nyt Løb, hvilket man havde søgt at forhindre ved Hjælp af en Dæmning. I det hele taget er III. Afsnit af Brænde-Aa det interessanteste Stykke af Aaen, fordi det er det naturligste, af den gode Grund, at Mennesker her har svært med at gribe regulerende ind; det vil blive for be- kosteligt, da Strømmen er for stærk.

Ved Favrskov Mølle udnyttes Aaen for første Gang industrielt. Op-

rindelig var her en mindre Mølledam og en Vandmølle, senere nedlagdes Vandmøllen, og i Stedet for blev der anlagt en Klædefabrik, som dog de sidste Aar har ligget stille. For at lede Vandet til Fabriken blev der gravet en Kanal, og en Sluse blev anlagt. Følgen er blevet, at Mølledammen nu er tørlagt og fuldstændig groet til, dels med Tagrør, dels med Skræpper.

Det var i denne Egn, imellem Favrskov Banker lidt Nord for

Fig. 17. En Kildes Udlob i Brænde-Aa.

Brænde-Aa, at Johan Rantzau under Grevens Fejde vandt sin første Sejr paa Fyn, Aftenen før Palmesøndag den 20. Marts 1535, over en Afdeling af Grev Christoffers lybske Knægte, der havde forenet sig med en Del fynske Bønder, og derefter, da Lybækkerne hurtigt flygtede, anrettede et svært Blodbad mellem de daarligt ledede Bønder.

I Skoven ved Haare Bjærg er Dalbunden meget sumpet, hvilket sikkert skyldes Skovens Nærværelse. En Mængde Render er gravet for Afvandingens Skyld. Aaen naar her en Bredde af godt 8 Meter, dens Vandstand er om Sommeren ca. $\frac{1}{2}$ Meter, men om Foraaret mindst det dobbelte. Fra Toppen af de høje Bakker paa Aaens venstre Bred, hvis Skrænter falder stejlt ned mod Aadalen, har man en herlig Udsigt dels ned over et Stykke af den paa dette Sted saare idylliske Aadal med den rislende Brænde-Aa slyngende sig smukt mellem smalle, friske Enge paa den sydlige Bred og Skoven paa den nordlige,

dels ud over et stort Stykke af Vestfyn, og længst mod Vest ud over Lille Bælt, paa hvis spejlblanke Flade Baagø tydeligt viser sig.

Ved Brænde Mølle er Aaen dæmmet op, saa den danner en lille Sø, hvorfra Vandet gennem en Sluse falder ikke mindre end $2\frac{1}{2}$ Meter. Her udnyttes Aaen ogsaa industrielt, idet den driver Turbiner baade for Brænde Mølle og, naar der er rigeligt med Vand, for Brænde Elektricitetsværk (Fig. 19).

Fig. 18. Afejring ved Aaens Bredder.

IV. Afsnit (26—30 km).

Gennem Slusen falder Aaen ind i sit sidste rolige Løb, der er godt 4 km langt. Faldet paa dette Stykke er 3,25 m, hvilket giver et Fald paa 0,75 m pr. km. Løbet er da ogsaa meget roligt og med meget store Slyngninger (se Fig. 20). Den direkte Afstand fra Brænde Mølle til Udløbet er saaledes 2,9 km, medens Aaens Løb nøjagtigt er 4,25 km. Dalen, den gennemstrømmer, er sikkert en tidligere Fjord, der er blevet opfyldt ved Aaens Deltadannelse. De fleste Steder er der langs med Aaen brede og som oftest sumpede Enge. I en af Bugterne nær Udløbet er der en lille græsbevokset Ø. Jo nærmere man kommer til Udløbet, des fugtigere bliver Engene, og den sidste halve Kilometer før Udløbet i Bredningen afløses Græsset langs Bredderne af Tagrørbevoksning, og det bliver umuligt at følge Aaens Bred længere. Ca. 300 m før Aaens Udmundning deler den sig i to Arme, hvoraf dog kun

den ene holdes aaben, medens den anden er lukket af den Dæmning, ad hvilken Vejen fra Sdr. Aaby til Emtekær (se Oversigtskortet) føres over de sumpede Enge omkring Aaens Udløb. Det aabne Løb passerer ved Vejen gennem en Slags Sluse med Lemme for, der kun kan lukkes op udad mod Havet af Aaens udadgaaende Strøm, hvorimod Havet ved Højvande vil presse paa ude fra og derved lukke Lemmene (se Fig. 21), saa man paa den Maade hindrer Saltvandet i at trænge ind paa de lave Enge paa den indre Side af Vejdæmningen.

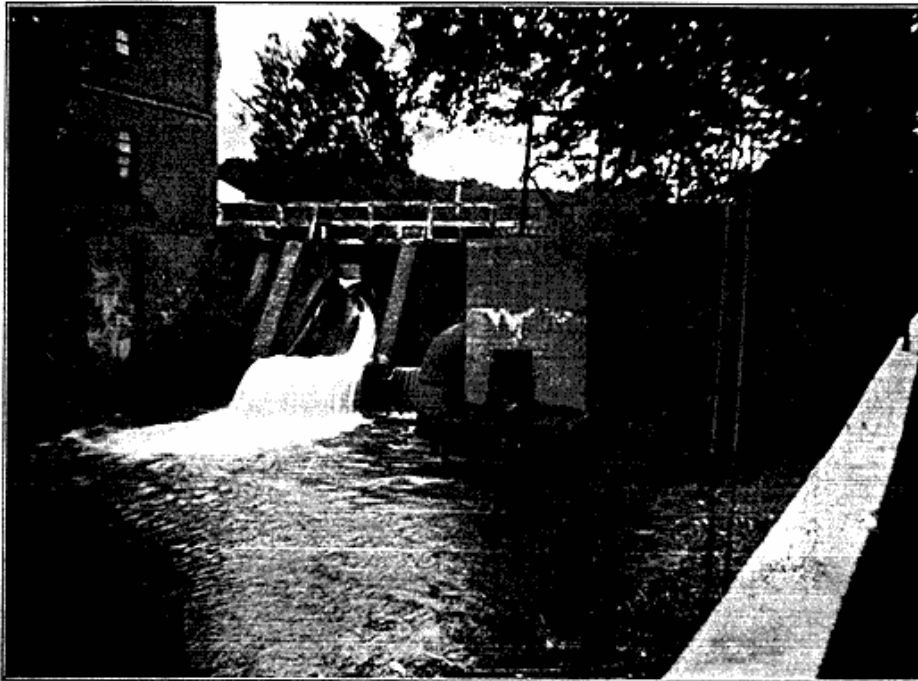

Fig. 19. Slusen ved Brænde Mølle.

Paa den ydre Side af Dæmningen er de to Aaløb kun godt 100 Meter lange. Jeg blev af en af Stedets Beboere roet ud til Udløbet og et Stykke udenfor. Løbet er ca. $1\frac{1}{2}$ Meter dybt; men ude i Bredningen er der saa lav Vandstand, at den fladbundede Jolle, vi sejlede i, stadig skurede mod Bunden. I Bredningen er der da ogsaa udmærkede Aflejringsforhold for alt det Materiale, Aaen fører med sig.

Som allerede nævnt er Aadalen fra Brænde Mølle til Udløbet sandsynligvis en gammel Fjord, som er blevet fyldt af Brænde-Aaens Aflejringer, i hvert Fald viser Forholdene paa Stedet tydeligt, at Bredningen har skaaret sig meget længere ind i Landet, idet dens Klinter uden noget Brud naturligt fortsætter sig i Aadalens Skrænter, som altsaa egentlig er gamle Klinter (se Fig. 20). Bredningen er da den sidste Rest af en tidligere Fjord, og dens lave Vandstand viser, at den

ogsaa er godt paa Vej til at blive indlemmet i Aaens Delta. Kun Aaens Løb gennem Bredningen er saa dybt, ca. $\frac{1}{2}$ m, at man kan sejle ud til Lille Bælt med en fladbundet Baad. Det var interessant at se, hvor tydeligt Aaens Løb gennem Bredningen viste sig paa Vandets Overflade, idet den som et sølvglinsende Baand, der skarpt afveg fra det omgivende Vands Overflade, snoede sig helt ud til Bæltet.

Et lille Stykke fra Slusen, paa Aaens nordlige Skrænt, ligger et Hus, paa hvis Væg der er malet et Mærke, som viser, hvor højt Havet steg til ved Stormfloden i November 1872. En gammel Kone fortalte mig, at Aadalen ved denne Lejlighed selvfølgelig var oversvømmet og

Fig. 20. En af Brænde-Aaens Slyngninger kort før Udløbet. Paa modsat Side af Aaen ses en Skrænt den er sikkert dannet, da her var Fjord.

lignede en Fjord, der skar sig ind i Landet, saa langt Øjet kunde se; men *hvor* langt ind „Fjorden“ havde naaet, derom vidste hun intet. Den maa imidlertid have naaet et godt Stykke ind mod Brænde Mølle, idet Havet under Stormfloden steg over 3 Meter, og Dalbunden indtil en halv Kilometer Vest for Brænde Mølle ligger under denne Højde.

Brænde-Aa er, som allerede nævnt i Begyndelsen af denne Artikel, kun et lille Vandløb. Det kan ikke besejles, dets Fiskebestand er ikke særlig rig, enkelte Steder fanges lidt Ørreder og Gedder, og dets Betydning som Drivkraft udnyttes kun af tre Virksomheder: Favrskov Mølle, Brænde Mølle og Brænde Elektricitetsværk. Dets Hovedbetydning bestaar i, at det afvander et ret stort Stykke af Fyn, og at dets Vand kan benyttes til Overrisling af de Enge, som ligger langs dets Bredder.

Trods Aaens Lidenhed har den dog sikkert for Stenaldertidens Mennesker haft en Del Betydning som en af Naturen banet Vej ind i Fyn. Hvor stor dens Betydning som saadan har været, er det selvfølgelig meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at afgøre nu; men undersøger man Forholdet, saa godt det lader sig gøre, viser der sig noget ret interessant.

I Egnen Øst for Aarup, Tommerup Sogn medregnet, findes ingen faststaaende Oldtidsmindesmærker, d. v. s. Dysser, Jættestuer og Hellekister, det er der derimod fundet i alle de Sogne, som ligger i Kreds udenom denne Egn, og ligeledes i de Sogne, Aaen gennemstrømmer fra Aarup til Lille Bælt. Det ser med andre Ord ud, som om Landet ved og omkring det Sted, hvor den „isdæmmede Sø“ har ligget, længe har været en af Fyns mest utilgængelige Dele. Til Aarup har

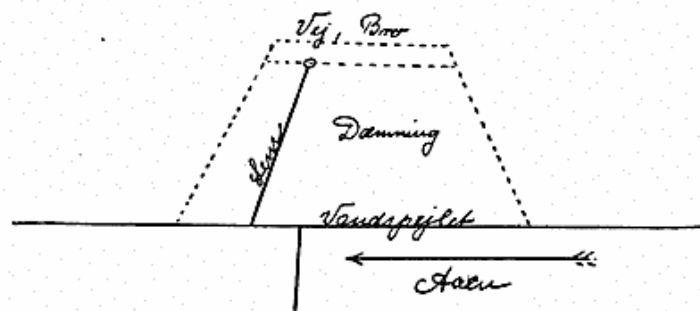

Fig 21.

det været let nok at trænge frem gennem Brænde-Aaens Dal, der for Stenaldertidens Mennesker endog maa have været som en god Vej tværs gennem det bakkede og skovbevoksede Vestfyn; men Øst for Aarup har Landet dengang sandsynligvis endnu været saa sumpet, at det ikke har egnet sig til Beboelse, og derfor heller ikke ejer noget Mindesmærke fra Oldtiden. Det har dog nok været muligt at gennemstrejfe Egnen, f. Eks. for Jagtens Skyld, og paa saadanne Strejftog er de Redskaber og Vaaben tabt, som nu af og til, dog ikke videre hyppigt, findes enkeltvis i Jorden.

Jeg synes, det er ret interessant at konstatere, at dette ubeboede Stykke af Oldtidens Fyn falder sammen med det Omraade, i hvilken den „isdæmmede Sø“ paa et endnu tidligere Tidspunkt har haft sin Plads, et Omraade, som derfor meget senere end Omgivelserne blev tilgængeligt for Mennesker.

Sammentræffet er sikkert ikke tilfældigt.

Johannes A. Nielsen.

